

หลักฐานพยานทางวัฒนธรรมความเชื่อพญานาค ในกลุ่มชาติพันธุ์ไทบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง

The cultural evidences of Tai's Naga believe along the Mekong River Basin.

Received : December 19, 2023

Revised : April 6, 2024

Accepted : April 17, 2024

ภูวนาท รัตน์รังสิกุล¹

Phuvanart Rattananungsikul¹

1 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. หลักสูตรดุซุญบัณฑิตสาขาวิชาศิลปะการออกแบบเชิงวัฒนธรรม คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
อีเมล : drphuvanart@gmail.com

1 Assistant professor Dr., Culture-Based Design Arts (Ph.D), Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University,
E-mail : drphuvanart@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อทบทวนวรรณกรรม ศิลปกรรม และโบราณวัตถุจากข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยในบริเวณแผ่นดินไทยกับกลุ่มชนที่พูดภาษาไทยละโว้บริเวณทะเลสาบเออีร์ไห่ ในมณฑลยูนนานของจีน จากงานศึกษารายงานการค้นพบศิลปะโบราณวัตถุ เรื่องเล่า ตำนาน วรรณกรรม และศิลปกรรม รวมถึงข้อสันนิษฐานที่นักวิชาการจำนวนมากได้จัดทำไว้เป็นระยะเวลายาวนานหลายสิบปีมาแล้ว เพื่อขมวดรวมและสรุปลำดับเส้นเวลาจากหลักฐานพยานทางวัฒนธรรมผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลและปรับปรุงให้เป็นปัจจุบัน สำหรับนักวิจัย นักวิชาการ และผู้สนใจจะได้สืบค้นหรืออ้างอิงได้สะดวกขึ้น แม้ว่าตำนานพญานาคในประเทศไทย - ลาว ระบุว่าต้นกำเนิดนาคในลุ่มแม่น้ำโขงและลำน้ำสาขามาจากหนองแส แต่หลักฐานทางโบราณคดีบ่งชี้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาค ไม่ได้มีต้นกำเนิดแถบหนองแสหรือทะเลสาบเออีร์ไห่ในมณฑลยูนนาน แต่เป็นผลลัพธ์ของการแลกเปลี่ยนกลืนกลาย ระหว่างอารยธรรมอินเดียกับกลุ่มวัฒนธรรมจีนตอนใต้ โดยพิจารณาลำดับความอายุตามหลักฐานทางโบราณคดีเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องพญานาคเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านพ่อค้าและนักบวชชาวพุทธจากแถบลุ่มแม่น้ำกฤษณา - โคทาวรี ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 7 - 9 โดยระยะแรกปรากฏในบริเวณเมืองท่าที่เข้าถึงจากเรือสินค้าทั้งด้านอ่าวเบงกอล และอ่าวไทย ในขณะที่นาคแบบอินเดียปรากฏใน ศาสนสถานวัฒนธรรมเขมรแบบถาราบรีวัตราวพุทธศตวรรษที่ 12 และหลักฐานพญานาคจากม้วนภาพน่านเจ้าคาดว่าเขียนขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 15 ข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งในเส้นเรื่องการขัดแย้งผลประโยชน์ของพญานาคแห่งหนองแสในส่านวนไทย - ลาว กับในม้วนภาพน่านเจ้านำเสนอเป็นรูปบริวาร 2 ฝ่าย คือปลาเหรียกษาศาปณ์ กับหอยสังข์ ชี้ให้เห็นถึงความต่างของวัฒนธรรมระหว่างชนสองกลุ่ม โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจที่อาศัยระบบเหรียกษาศาปณ์ เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน จำเป็นต้องมีอำนาจจากผู้ปกครองกำหนดมาตรฐาน ปลาทองเหินเหรียกษาศาปณ์จึงไม่เพียงเป็นรูปของสัตว์บริวาร แต่เป็นภาพสะท้อนการยอมรับระบบเศรษฐกิจของรัฐที่อิงอำนาจจากกลุ่มผู้ปกครองชั้น ในที่สุดกลุ่มวัฒนธรรมหอยเบียวบริวารรอบทะเลสาบเออีร์ไห่ก็ถูกกลืนหายไปท่ามกลางวัฒนธรรมอื่น แต่กลุ่ม ไทย - ลาว ที่กระจายตัวอยู่บริเวณลุ่มน้ำโขงและลำน้ำสาขา ยังคงนิยมลักษณะเศรษฐกิจแบบอิสระที่ไม่ผูกติดมาตรฐานจากรัฐบาลกลางหรือประเทศเจ้าอาณานิคม พื้นนียที่นิยมระบบเศรษฐกิจแบบบรรพกาลเรียบง่าย กอปรกับศิลปะในการหลีกเลี่ยงการถูกปกครอง เป็นแกนสำคัญเชิงภูมิรัฐศาสตร์ที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ไท แยก

ศูนย์กลางชุมชนออกจากกลุ่มที่อยู่ในบริเวณประเทศจีนตอนใต้ วัฒนธรรม
พญานาคจึงยังปรากฏตัวตนในวัฒนธรรมพื้นบ้านแถบลุ่มน้ำโขงและแม่น้ำ
สาขในปัจจุบัน ขณะที่บริเวณมณฑลยูนนานได้กลืนหายไปกับเทพมังกรใน
วัฒนธรรมอันจนเหลือหลักฐานอย่างเบาบางในปัจจุบัน

คำสำคัญ : หลักฐานพยานทางวัฒนธรรม, ความเชื่อพญานาค, ชาตินันท์ใน
บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง

Abstract

The aim of this article was to review literature, art, and antiquities based on historical and anthropological information regarding the relationship between the north and north east of Thailand and the Tai-Kadai speaking peoples of Erhai Lake in China's Yunnan Province. Study by compiled the discovery of ancient artefacts' report, stories, legends, literatures and art forms, including assumptions that many scholars have made over a long period of decades. The timeline was summarized from cultural evidence through beliefs about Naga. The result was to collect information and update it for researchers, academics, and interested person to convenient their research or reference. Although the legend of Naga in Thai-Laos, the origin of the Naga in the Mekong River Basin and its tributaries comes from Nong Sae. Whereas the archaeological evidence indicates that the aspect of Naga did not originate in the Nong Sae or Erhai Lake in Yunnan Province. In fact, it is the result of exchange and assimilation between the Indian civilization and the southern Chinese ethnic tribes. Considering the seriation of archaeological evidence, it can be seen that the belief in the Naga entered Southeast Asia through Buddhist merchants and monks from the Krishna-Godavari river basin around the 1st – 3rd centuries. The early evidences appearing in the port communities which accessible from merchant ships on both the Bay of Bengal and the Gulf of Thailand. While the Indian-style Naga appeared in Khmer culture around the 6th century. Therefore, the Naga aspects from the Nan Zhao scrolls was dating estimated in the 9th century. Another assumption was

about the conflict of 2 Nagas appeared in the Thai-Lao legend and in the Nan Zhao scroll. The Erhai picture in Nan Zhao scroll illustrated an image of two Nagas' attendants, a gold fish carrying money and a jade conch. The key success factor of the coinage system was necessary to set standards from the governor. Thus, the goldfish carrying coin is not only a form of an animal. Rather, it reflects the acceptance of the state economic system based on power from the Han rulers. Eventually, the Bai culture group around Erhai Lake was assimilated into the Han culture while the Tai-Lao group spread out along the Mekong Basin and its tributaries. Still favoring the nature of an independent economy that was not bound by standards from the central government as colonial countries. Basic habits that favor a simple, economic system along with the art of not being governed, it is an important geopolitical core that makes the Tai ethnic group separate the center from those in southern China. Therefore, the Naga culture still appears in the folk culture of the Mekong Basin and its tributaries today. Meanwhile, the Yunnan area has been assimilated by the dragon gods of the Han culture, leaving only sparse evidence today.

Keyword : cultural evidence, Naga believe, Tai ethnic along Mekong River Basin

บทความนี้เป็นบททบทวนวรรณคดีพยานทางวัฒนธรรมประกอบหลักฐานทางโบราณคดีตามสายแม่น้ำโขงโดยเน้นบริเวณภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย และบริเวณทะเลสาบเอ๋อร์ไห่ (Erhai Lake) ในมณฑลยูนนาน ซึ่งถูกกล่าวอ้างในตำนานที่เกี่ยวข้องว่าคือ หนองแส อันเป็นต้นกำเนิดเรื่องราวพญานาคที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว ตลอดบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง เพื่อทำความเข้าใจเส้นเวลาของความเชื่อดังกล่าวและความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เกี่ยวข้อง ช่วยสร้างภาพของประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่นให้เห็นลำดับพัฒนาการบางส่วน และเป็นการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งจากการทบทวนวรรณกรรมและการลงพื้นที่ พร้อมวิเคราะห์เพื่อเป็นประโยชน์แก่นักศึกษา นักวิจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมต่อไป

นาค ซึ่งแสดงออกด้วยรูปงูใหญ่ มีอิทธิฤทธิ์มาก อาศัยในแหล่งน้ำใหญ่หรือเมืองบาดาล เป็นความเชื่อท้องถิ่นในกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายในเอเชีย พบหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่เป็นบริเวณกว้างในอนุทวีปเอเชียได้อย่างน้อยในประเทศอินเดีย พม่า ไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย ลาว เขมร เวียดนาม และจีนตอนใต้ “ทั้งนี้คำว่านาคในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทอาจหมายถึง ช้าง ม้า โค งู ต้นไม้ หรือมนุษย์ แต่หากเจาะจงว่าเป็นนาคผู้ที่มีชาติเชื้อแห่งกูหรือเจ้าแห่งงูจะเรียกว่าทิดชาติหรืออุรคชาติ โดยเฉพาะอุรคชาติในอุรังคธาตุเป็นงูใหญ่มีหนองที่สามารถแปลงร่างกายให้เป็นคนหรือสัตว์ก็ได้ มีฤทธิ์เดชช่วยสร้างเมืองหรือทำลายเมืองก็ได้” (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2563)

วรรณกรรมสำคัญเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนาคที่สำคัญ คือ ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ กล่าวถึงสมัยพระพุทธเจ้ากัณฐะนิพพานไปแล้วได้ 100 ปี มีพญานาค 2 ตัวเป็นสหายกัน อาศัยอยู่ในหนองกระแสนหลวง เมื่อได้อาหารสิ่งใดก็แบ่งส่วนหนึ่ง ส่งไปให้แก่สหายเสมอมิได้ขาด อยู่มาวันหนึ่งพญาศรีสัตตนาคราชซึ่งอยู่ที่ทิศใต้หนองกระแสนหลวงแบ่งเนื้อช้างส่งไปให้แก่พญาสุตตนาคร สหายซึ่งอยู่ที่ทิศเหนือหนอง ต่อมาพญาสุตตนาครได้เม่นตัวหนึ่ง ส่งไปให้สหายส่วนหนึ่ง ฝ่ายพญาศรีสัตตนาคร เมื่อได้แลเห็นเนื้อเม่นน้อยนักก็มีความโกรธแก่พญาสุตตนาคร เรียกร้องเอาบริวารของตนได้ 7 โกฏิพากันไปถึงที่อยู่ของพญาสุตตนาคร เห็นขนเม่นคิดว่าสัตว์ตัวมีขนาดใหญ่ถึงปานนี้กลับกล่าวว่าตัวเล็ก หากความสัตย์ไม่ได้ รบกันอยู่นานได้ 7 วัน 7 คืน พญาศรีสัตตนาครก็พ่ายแพ้ พญาสุตตนาครจึงพาบริวารขับไล่ พญาศรีสัตตนาครพร้อมทั้งบริวารคู้ควักพายหนีออกไปทางทิศเหนือ ทิ้งเอาค้ำยอยู่ตาม ซอกหัวถ้ำ ภูเขา แต่นั้นมาหนองแส ก็ไหลตามคลองที่พญานาคและบริวารคู้ควักมาถึงหนองลูกนั้น ต่อมาพญาศรีสัตตนาครเห็นว่าหนองที่นั้นจะไม่ใช่ที่อยู่ปลอดภัย ก็คู้ควักแต่หนองลูกนั้นหนีออกไปทางทิศอาคเนย์ มาได้ 7 วัน เมื่อน้ำที่พญา

ศรีสัตตนาคนครักย้ายมาแต่หนองกระแสนจนถึงแม่น้ำอีกสายหนึ่งที่ไหลมาจากทิศอีสานซึ่ง “มีน้ำอันมากอันอุ จึ่งได้ชื่อว่าแม่น้ำอุ” ริมถ้าที่พระพุทธเจ้าทรงทำภักติกิจบริเวณถ้ำกุมภ ได้ชื่อน้ำว่าแม่ชลนที (แม่น้ำโขง) จากนั้นก็ล่องไปตามแม่น้ำอุ ตลอดจนถึงเมืองโพธิสารหลวง ยังมีสระหนองอันหนึ่ง ไม่เล็กไม่ใหญ่นัก มีน้ำลึกเขียวงามยิ่งนัก อยู่ใกล้แม่น้ำอุทิศตะวันออก พญาศรีสัตตนาคนครักพาบริวารเข้าไปอาศัยอยู่ที่ สระหนองนั้นคนทั้งหลายจึงเรียกว่าน้ำค้างอ่างหลวง แต่นั้นมาสระน้ำหนองรามที่อยู่ริมถ้ำนั้น ก็ไหลไปตามรอยที่พญานาคควักคุ้ยไป เป็นแม่น้ำใหญ่ตลอดไปถึงน้ำมหาสมุทร ครั้นต่อมาพระพุทธเจ้ากกุสันธะ ได้มีพุทธทำนายว่า ตั้งแต่บัดนี้ไปภายในอีก 7 ปี จะมีอริสของมหาจักรีองค์หนึ่งอยู่เมืองทางทิศใต้น้ำริมมหาสมุทรหลวงแพ่ง มีบุญญาภิสมภารเป็นอันมาก จักมาตั้งประเทศหนองตะวันออกทิศใต้ถ้ำนี้ให้เป็นนิคมราชธานีใหญ่โต ประเทศนี้จักปรากฏชื่อว่าสุวรรณโคมประเทศ และจักเป็นที่ตั้งแห่งพระรัตนตรัย กำหนดตั้งแต่พระตถาคตนี้ต่อไปภายในอีก 3 องค์

ต่อมา ณ เมืองโพธิสารกรอมหลวง อินทปฐมราชเจ้าเมือง เชื้อคำทำนายใส่ร้ายราชบุตร ผู้มีบุญญาธิการสูงชื่อทวารมขุมาร จึงจับตัวพร้อมกับพระมารดา คือนางอรุสราชาวเทวีใส่แผลอยน้ำ อยะมหาเสนาบดีผู้เป็นพ่อของนางอรุสราชาวเทวีทราบเรื่อง จึงทำพิธีปรับพื้นที่ริมน้ำโขง ตั้งเสาโคมทองจุดประทีปบูชาพระรัตนตรัย ทำให้พญาศรีสัตตนาคนครักพาบริวารมาช่วยเหลือ สร้างท่านบขวางลำน้ำโขง สายน้ำจึงเอื่อยอ่อนกลับพร้อมกับหนูนแพให้ลอยทวนน้ำมาจนถึงจุดที่ทำพิธี และได้ตั้งเมืองสุวรรณโคมคำตรงบริเวณนั้น โดยเจ้าสุวรรณทวารมขุมารเป็นปฐมกษัตริย์วงศ์สมันตราช มีกษัตริย์ปกครองสืบมาถึง 83,502 องค์ ก็สิ้นสุดราชวงศ์ หายาทของพาหิรเสนาผู้จับสุวรรณทวารมขุมารลอยแพ ชื่อพระยารอมดำ ถือโอกาสเข้าครองเมืองสุวรรณโคมคำ ต่อมาด้วยความโลภไม่อยู่ในศีลในธรรมได้ใส่ร้ายล่วงเกินรัตนาค 3 ตน เป็นเหตุให้บรรดานาคนับแสนทำลายเมืองจนทิ้งร้างไป

วรรณกรรมที่สำคัญอีกชุดหนึ่งคือ นิทานอรัญคธาตุระบวว่าผู้แต่งคือพระอรหันต์ 5 รูป ได้แก่ พระมหารัตนเถระ พระจุลรัตนเถระ พระมหาสุวรรณปราสาทเถระ พระจุลสุวรรณปราสาทเถระ และพระมหาสังขวิธเถระ ร่วมกันแต่งขึ้นที่วัดแห่งหนึ่งในเมืองร้อยเอ็ดประตู และ แต่งขึ้นก่อน พ.ศ. 200 พระเจ้าอโศกสั่งให้จารึกในลานทอง ต่อมาวิสุทธกรรมเทวบุตรได้นำเอาไปบรรจุไว้ในโลหะปราสาท ที่สร้างโดยพระเจ้าอภัยทูลฐคามณีในลังกาทวิป มหาพุทธโฆษาจารย์ไปสู่เมืองลังกา (พ.ศ. 500) ได้คัดลอกมาไว้ที่เมือง อินทปฐนคร” ท้ายตำนานอรัญคธาตุระบวว่าพระยาศรีไชยชมพูเป็นผู้คัดลอกใน สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์ล้านช้างที่ทรงครองราชสมบัติ พ.ศ. 2089-2090

(กรมศิลปากร, 2537, น.145 -146) ด้วยเหตุนี้ นักประวัติศาสตร์จึงเชื่อว่าตำนานอุรังคธาตุน่าจะถูกเขียนขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 21 มากกว่าที่จะเขียนก่อน พ.ศ. 200 ตามที่ปรากฏในเนื้อหาตำนาน

ตำนานพระอุรังคธาตุที่เกี่ยวข้องกับนาครตระกูลต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมีจุดเริ่มต้นจากองค์ปฐมที่อยู่นองแสง คือ พินทโยนกวติ ณะมูลนาคและชีวายนาค นาคสองตนแรกทะเลาะกันจนถูกขับไล่ออกจากหนองแสง มาตามลำน้ำโขง ในสำนวนเรื่องเล่าทั้งฝั่งลาว และชาวอีสานของฝั่งไทยให้รายละเอียด เหตุทะเลาะกันระหว่างนาคทั้ง 2 ด้วยจากการแบ่งปันเนื้อช้างตัวใหญ่ชนเล็ก กับเนื้อเม่นตัวเล็กชนใหญ่ เกิดเป็นสงครามก่อความเดือดร้อนล้มตายจำนวนมาก จนพระยาแถน หรือพระอินทร์ (แล้วแต่สำนวน) ลงมายุติโดยให้มีการแข่งขันสร้างแม่น้ำ

ตำนานท้องถิ่นเรื่องการแข่งขันสร้างแม่น้ำนี้ ปรากฏชื่อพญานาคทั้งสองต่างออกไป ที่นิยมกันในปัจจุบันคือการต่อสู้แข่งขันระหว่างพญาสุทโธนาครกับพญาสุวรรณนาค โดยพญาสุวรรณนาค ผู้สร้างแม่น้ำน่านได้พ่ายแพ้แก่นาคผู้สร้างน้ำโขง ด้วยเหตุที่พญาสุทโธนาครคู้ควักแผ่นดินออกสู่ทะเลอย่างเร่งรีบ ความร้อนรนนี้ทำให้แม่น้ำโค้งไปโค้งมาไม่สวยงาม มีเกาะหินดินดอนจำนวนมาก ซึ่งพญาสุทโธนาครก็ไม่กำจัดออก ดังนั้นจึงได้เรียกแม่น้ำสายนี้ว่า “แม่น้ำโค้ง” แล้วต่อมาจึงเพี้ยนกลายเป็น “แม่น้ำโขง” ส่วนพญาสุวรรณนาคด้วยเป็นนาคที่ใจเย็น จึงพยายามสร้างแม่น้ำให้เป็นสายตรงโดยเสียเวลาคู้ควักดินและหินภูเขาต่าง ๆ ออกไป แล้วจึงขุดคู้จนเป็นแม่น้ำขึ้นมา ด้วยเหตุที่สร้างเป็นเวลานานมากน้ำแม่น้ำจึงได้ชื่อว่า “แม่น้ำน่าน” และเพี้ยนมาเป็น “แม่น้ำน่าน” ภายหลังการเกิดแม่น้ำโขง และการตั้งถิ่นฐานของนาคสายตระกูลต่าง ๆ ที่ถูกนำชื่อมาเรียกแม่น้ำสำคัญ ๆ ในภาคอีสาน ต่อมาในยุคพุทธกาลได้เกิดเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องระหว่างนาคกับพระพุทธเจ้า เช่น ครั้งการเสด็จเลียบโลกของพระพุทธเจ้าโคตมะมายังแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง โดยเสด็จไปเมืองศรีโคตรบอง เมืองหนองหานหลวง เมืองศรีสัตตนาคร และเมืองสุวรรณภูมิ พญานาคได้เข้ามาทูลของรอยพระพุทธบาท พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระบาทบนแผ่นหิน ที่จมอยู่ในกลางแม่น้ำเบื้องซ้ายดอยนันทังกริ และอธิษฐานรอยพระบาทไว้บนหงอนศรีสัตตนาครอีกรอยหนึ่ง พร้อมแสดงพุทธทำนายว่าบริเวณดอยนันทังกรินี้ในอนาคตจะกลายเป็นเมืองศรีสัตตนาคร

มีความแตกต่างระหว่างตำนานสุวรรณโคตมคำ กับตำนานอุรังคธาตุ โดยนาคที่อยู่ทางเหนือของหนองกระแสนหลวงที่ในตำนานอุรังคธาตุเรียก **พินทโยนกวตินาค** แต่ในตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำเรียก **พญาสุตตนาคร** ส่วนพญานาคที่อยู่ทางใต้ของหนองกระแสนหลวงที่ในตำนานอุรังคธาตุเรียก

ระฆฆุณนาค หรือบางสำนวนเรียก **สุวรรณนาค** ในตำนานเมืองสุวรรณคโคม คำเรียก **พญาศรีสัตตนาคราช** ในตำนานสุวรรณคโคมคำอธิบายว่า พญาศรีสัตตนาค (ระฆฆุณนาค) เป็นผู้ทีหาคความสัตย์ไม่ได้ พลอยมากล่าวว่าพญาสุตตนาค (พินทโยนกวดินาค) เป็นผู้มืสัตย์ว่าหาสัตย์ไม่ได้ ดังนั้นบริวารของตนจึงพ่ายแพ้แก่บริวารของพญาสุตตนาค ในตำนานอุรังคธาตุเรียกเมืองทีมีการทะเลาะวิวาทกันมืได้ขาดว่า “นครชนเม่น” โดยอิงจากตำนานเรื่องการทะเลาะกันของนาคทั้ง 2 เพราะชนเม่นเป็นเหตุ ดังว่า “...นครชนเม่นนั้น อยู่เพียรยอมทะเลาะวิวาทผิตเถียงรบราฆ่าฟันซึ่งกันและกันมืได้ขาด...”

นอกจากเรื่องราวของพญานาคแล้ว ยังมีเรื่องของพญาปลา โดยกล่าวถึง เมื่อพระพุทธเจ้าโคตมะได้เสด็จไปเมืองศรีโคตรบองได้เทศนาสั่งสอนพญาปลาพร้อมประทับรอยพระบาทไว้ให้พญาปลารักษา เรียกพระบาทเวินปลา เรื่องเล่าท้องถิ่นอีสานบางสำนวนอธิบายที่มาของปลาบึกในแม่น้ำโขง ว่าเป็นของเดิมพันการแข่งชันจากพญาเถนหรือพระอินทร์ และยังมีตำนานเมืองมรุกขนคร ซึ่งเจ้าเมืองชื่อพญานิรุทราช ฆ่า “ปลาฬ่าหัวค่อน”(หมายถึง ตะพาบน้ำหัวขาว) แจกจ่ายเนื้อแก่เสนาอำมาตย์เป็นเหตุให้เมืองล่มเป็นหนองน้ำ

ต้นเค้าทีมาของพญานาคทั้งหลาย ตำนานทุกฉบับกล่าวตรงกันว่ามีต้นกำเนิดจากหนองแส วรรณกรรมเก่าแก่ทีจัดเป็นตำราสำคัญในการเรียนประวัติศาสตร์ไทย เช่น วิจารณ์เรื่องเมืองไทเดิม โดยพระยาโกษากรวิจารณ์ (บุญศรี ประภาศิริ) นักประวัติศาสตร์ไทยชี้ว่า คือทะเลสาบเออีให้ เมืองด้าหลี ในเขตน่านเจ้าซึ่งเป็นมณฑลยูนนานในปัจจุบัน และทิศใต้แห่งหนองนั้น มีคว้นตระกูลเมือง คือเจ้า “ม่งเส” โดยกำหนดสำเนียง ม่งเส เป็น หนองแส” (บุญศรี ประภาศิริ, 2478) ในปัจจุบันยังคงมีกลุ่มชาติพันธุ์ “นุง” ทีอาศัยอยู่ก่วงหนาน มณฑลยูนนาน เรียกทะเลสาบเออีให้ว่า “หนองแส” โดยคำว่า แส แปลว่า ไกลโพ้น (ชลธิรา สัตยารัฒา, 2561) มีเรื่องเล่าและความเชื่อท้องถิ่นโดยเฉพาะเผ่าไป เกี่ยวกับทะเลสาบเออีให้ ได้แก่ เป็นทะเลสาบทีมีรูปร่างคล้ายหู (耳朵 - เออี ตัว) และตำนานเกี่ยวกับยักษ์ทีถูกฆ่าโดยวีรบุรุษนางยักษ์เสียใจนั่งร้องไห้จนน้ำตาสะสมกลายเป็นทะเลสาบแห่งร่างของยักษ์ มีกลิ่นเหม็นเน่า จนต้องขุดระบายน้ำออกไปกลายเป็นแม่น้ำโขง ทำให้แม่น้ำโขงมีสีสีแดงจากเลือดของยักษ์ แก่นของเรื่องเกี่ยวกับนางยักษ์ผู้ผิตหวังในความรักนี้สอดคล้องกับตำนานพื้นบ้านของลาวเกี่ยวกับแม่น้ำโขงทีมีสีแดงหลายเรื่อง เช่น ภูท้าวภูนาง ภูบาเจียงภูมะโรง แม่น้ำห้าของไทลื้อ เป็นต้น และนารายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก “แม่น้ำโขง: ตำนานปรัมปราและความสัมพันธ์กับชนชาติไท”(ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554)

ภาพ 1

ทิวทัศน์ทะเลสาบเอ๋อไห่ยามเช้า ในเมืองต้าหลี่ มณฑลยูนนาน

หลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นบันทึกเกี่ยวกับทะเลสาบเอ๋อไห่ ปรากฏในภาพวาดบนผ้าไหม ยาว 5.73 เมตร กว้าง 0.3 เมตร ประกอบด้วยภาพวาดจำนวน 13 ภาพ และข้อความ 9 ย่อหน้า เรียกว่า ม้วนภาพน่านเจ้า (Nanzhao Tuzhuan) โดยหลักประวัติศาสตร์ศิลปะของทางการจีนประเมินว่าเขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 1442 – 1490 (ชลธิรา สัตยารัตนา, 2561) คือ ประเมินว่าเขียนในสมัย ค.ศ. 899 – 947 ตรงกับปลายราชวงศ์ถัง ต้นราชวงศ์ซ่ง นักวิชาการจีนบางกลุ่มตั้งข้อสังเกตว่าเป็นภาพบรรยายถึงชุมชนและกลุ่มเมืองต่าง ๆ ในยุคน่านเจ้าหรือก่อนนั้น (Wen, 2001) ม้วนภาพนี้ถูกนำไปที่พระราชวังหลวงสมัยราชวงศ์ซ่ง เชื่อว่าเขียนโดยจิตรกร Zhang Shengwen ซึ่งยังคงมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับระยะเวลาที่เขียนภาพรวมถึงสำเนา ซึ่งได้มีการคัดลอกไว้ ปัจจุบันเชื่อกันว่าภาพต้นฉบับถูกเก็บรักษาไว้ในชุดสะสมของพิพิธภัณฑ์ Kyoto Arin Museum อย่างไรก็ตาม การเผยแพร่ข้อมูลโบราณวัตถุสำคัญของไต้หวัน พบม้วนภาพนี้ (หรืออาจเป็นสำเนาฉบับสมบูรณ์) ที่สืบค้นรายละเอียดได้เนื่องจากการสแกนเป็นดิจิทัลไฟล์ความละเอียดสูงมาก เผยแพร่โดยเว็บไซต์ <https://digitalarchive.npm.gov.tw/> ผู้เขียนจึงขออ้างอิงเป็นภาพประกอบหลักควบคู่ไปด้วย (ภาพ 3 ภาพ 4 และภาพ 11) ภาพหนองแสหรือทะเลสาบเอ๋อไห่ ที่ปรากฏในม้วนภาพน่านเจ้า (ภาพ 2 และภาพ 3) สร้างรูปร่างของทะเลสาบโดยงู 2 ตัวขมวดทางเดียวกัน ลำตัววาดโค้งสร้างเป็นรูปทะเลสาบ ส่วนหัวเดียวกันโดยมีตัวหนึ่งโค้งต่ำกว่า มีอาการเหมือนพ่ายแพ้หรือยอมอ่อนน้อมกว่า มีภาพปลาและหอยประกอบด้านข้าง ใน ‘Bai Gu Tong Ji’ สมัยราชวงศ์หยวนกล่าวถึง เทือกเขา Cang ซึ่งยื่นลงไปในทะเลสาบเอ๋อไห่นั้น เชิงเขาด้านทิศใต้เทพเจ้ามีรูปเป็น “ปลาทองเงิน

เหรียญกษาปณ์ ส่วนเทพประจำเชิงเขาด้านทิศเหนือมีรูปเป็นสังข์หยก ถ้าเทพ
ทั้ง 2 องค์ปรากฏ จะเป็นมงคลอย่างยิ่ง (Wang, 1979)

ภาพ 2

ทะเลสาบเออร์ให้จากม้วนภาพน่านเจ้าจากพิพิธภัณฑ์เมืองต้าหลี่ มณฑลยูนนาน

ภาพ 3

พระพุทธเจ้าเสด็จให้ทะเลสาบเออร์ให้จากม้วนภาพน่านเจ้า

หมายเหตุ. จาก 宋時大理國描工張勝溫畫梵像卷張勝溫, <https://digitalarchive.npm.gov.tw/>

ภาพ 2 เป็นทะเลสาบเอ๋อร์ไห่ในพิพิธภัณฑ์เมืองต้าหลี่ ซึ่งอ้างว่าสำเนาจากม้วนภาพน่านเจ้า แสดงด้วยยูยักซ์ 2 ตัวหึ่งเกี่ยวกระหวัดล้อมตัวเป็นวงรีรูปร่างคล้ายใบหู ลักษณะอาการต่อสู้กัน เมื่อสืบค้นรายละเอียดกับสำเนาภาพเผยแพร่จากเว็บไซต์ของไต้หวันในภาพ 3 เห็นภาพเต็มของฉากนี้ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของฉากที่คนเหตุการณ์เสด็จของพระพุทธเจ้า ข้อความระบุนามพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทำให้สันนิษฐานได้ว่า พระพุทธเจ้าที่ปรากฏในภาพหมายถึงพระศากยमुณี โดยบุรุษที่แต่งกายคล้ายสตรียืนเบื้องซ้ายขวาของพระพุทธเจ้าหมายถึงพระโพธิสัตว์ตามคตินิยมในพุทธศิลป์มหายานแบบจีน ซึ่งพระพุทธเจ้าศากยมุณีจะแสดงภาพปรากฏชนาบข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและ มหาสถามปรাপต์

นอกจากพยานาคในรูปลักษณะของงูแล้ว ในม้วนภาพน่านเจ้าดังกล่าว ยังมีฉากเทพ 8 ตนผู้พิทักษ์พุทธศาสนา 2 ใน 8 เป็น “อ่องมังกร” 2 ตน มีลักษณะเป็นบุรุษนั่งบนภูที่ขดเป็นเบาะรองนั่ง และแผ่พังพานด้านหลังศีรษะ รูปแบบคล้ายกับพระพุทธรูปแบบนาคปรกที่ชาวไทยคุ้นชิน นามขององค์ขวามือหมายถึง “เทพมังกรขาว” ตนซ้ายมือหมายถึง “เทพมังกรแห่งน้ำ” เบื้องหน้ามีหอยสังข์วางอยู่ (ภาพ 4) จากการลงพื้นที่ทะเลสาบเอ๋อร์ไห่ ผู้เขียนพบศาลเจ้าพ่อน้ำไปไปในเมืองเก่า Xizhou ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับศาลเจ้าเงินขนาดเล็กที่พบทั่วไป ปัจจุบันยังคงมีชาวไปซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยในบริเวณทะเลสาบเอ๋อร์ไห่บ้นถือและประกอบพิธีกรรมอยู่ (ภาพ 5) นอกจากนี้ ยังปรากฏรูปปั้นพญามังกร ตัวนฉีเซิง Duen Chicheng ในหมู่บ้าน Gusheng (Yang Yuxiong, 2020) ปรากฏร่องรอยเทพมีเขี้ยว มีกลุ่มมังกรขนาดเล็กด้านหลังศีรษะ และ บริวาร 2 ตนชนาบข้าง (ภาพที่ 6)

ภาพ 4

พยานาค 2 ตนที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าครั้งเสด็จมาอาณาจักรน่านเจ้า

ภาพ 5

ศาลเจ้าพ่อน้ำเต้าไปที่เมืองเก๋า Xizhou

ภาพ 6

พญามังกร ตัวนั้เซ็งในหมู่บ้าน Gusheng

หมายเหตุ. จาก Yang Yuexiong, <https://mzxk.swun.edu.cn/mzxken/ch/index.aspx>

ตำนานพญางูทั้งในรูปแบบเรื่องเล่าชาวบ้านแบบปากเปล่า และในรูปแบบวรรณกรรมก็ตาม ขอแยกแยะรูปแบบเพื่อเป็นข้อสังเกตในการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

1. ต้นเรื่องเกิดจากชุมชนรอบทะเลสาบเออร์ไห่ หรือ หนองแส
2. เส้นเรื่องเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในการแบ่งปันผลประโยชน์ จนเกิดการต่อสู้ระหว่างผู้นำ 2 ฝ่าย
3. มีอำนาจเบี่ยงเบน เข้ามาช่วยไกล่เกลี่ย และทำให้ฝ่ายหนึ่งเคลื่อนย้ายศูนย์กลางมาตามลำน้ำโขง
4. เกี่ยวข้องกับแนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบ “พระเจ้าเลียบโลก” คือพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมายังพื้นที่นั้น หรือมีพุทธทำนาย หรือมีเหตุแห่งการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานที่นั่น

พิจารณาหลักฐานจากการประเมินอายุวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ม้วนภาพตำลึง นักวิชาการจีนสันนิษฐานว่า เขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 1442 – 1490 คือในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ในขณะที่นักวิชาการเชื่อว่า ตำนานอุรังคธาตุน่าจะถูกเขียนขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 21 ก็น่าจะสมเหตุสมผล ที่เรื่องเล่าท้องถิ่นจากอาณาจักรน่านเจ้าจะถูกผลิตซ้ำในชุมชนลุ่มน้ำโขงและลำน้ำสาขาในตลอดช่วงระยะเวลา 600 ปี

ภาพ 7

ภาพสัญลักษณ์แทนบุคคลและสัตว์ในโบราณวัตถุ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติบ้านเชียง จ.อุดรธานี

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากหลักฐานทางศิลปกรรมอาจเป็นข้อสันนิษฐานที่น่าสนใจมากขึ้น โดยหลักฐานทางโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์จากการขุดค้นทางวิชาการ แม้กระทั่งลวดลายบนภาชนะดินเผายุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณในประเทศจีน เช่นที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียงยุคปลายอายุราว 2,300 - 1,800 ปีมาแล้ว มีลวดลายแถบหรือผีฟ้า และภาพสัตว์เช่น วัวควาย กวาง กบ กิ้งก่า แต่ยังไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับงูหรือนาคเลย (ภาพ 7)

หลักฐานศิลปกรรมเกี่ยวกับนาคเท่าที่พบและสันนิษฐานว่าเก่าแก่ที่สุดที่ปรากฏบนแผ่นดินไทยปัจจุบัน ได้แก่ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นปางนาคปรกที่พบในบริเวณเมืองเก่าอุทองจังหวัดสุพรรณบุรี (ภาพ 7) เปรียบเทียบรูปแบบได้กับประติมากรรมปูนต่ำประดับสลับที่อมราวดี โดยศิลปะแบบอมราวดีกำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 7- 9 (ผาสุข อินทรารุธ, 2543) ในขณะที่นาคที่เก่าแก่ที่สุดที่ปรากฏในวัฒนธรรมขอมคือทับหลังรูปครุฑยุดนาคสมัยกาลาบริวัตร นางมีเรย์ เบนิสตี (Mireille Benisti) กล่าวถึงทับหลังแบบกาลาบริวัตรเป็นทับหลังที่เก่าแก่ที่สุดของศิลปะขอมในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 12 มีลักษณะเป็นงูเห่าหรือจิ้งจกขดเลื้อยแบบธรรมชาติ

ภาพ 8

ชิ้นส่วนพระพุทธรูปนาคปรกที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง

ภาพ 9

ชิ้นส่วนทับหลังสมัยกาลาปรีวัตรที่วัดทองทั่ว

หมายเหตุ. จาก กลุ่มเผยแพร่ฯกรมศิลปากร https://www.facebook.com/prfinearts/photos/a.1689795964421174/1729284887138948/?type=3&locale=th_TH

ภาพ 10

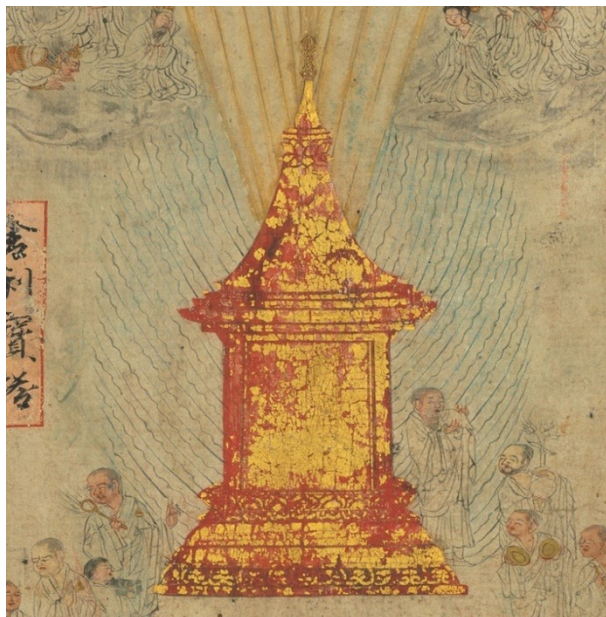
พระพุทธรูปนาคปรกที่สถูปอมราวดี

หมายเหตุ. จาก Amaravati Buddhist Sculpture from the Great Stupa. P.134

ภาพ 11

ภาพเจดีย์ Zuli บนม้วนภาพน่านเจ้า

หมายเหตุ. จาก 宋時大理國描工張勝溫畫梵像卷張勝溫, <https://digitalarchive.npm.gov.tw/>

นอกจากประติมานวิทยาของพระพุทธเจ้าในทำนงแบบนาคปรกของ
พญามังกรแห่งทะเลสาบเอ๋อร์ไห่ สอดคล้องกับศิลปกรรมแบบอมราวดี รวม
ทั้งภาพหอยสังข์บนม้วนภาพน่านเจ้าแล้ว ยังปรากฏภาพเจดีย์ “Zuli” (ภาพ
11) ซึ่งไม่น่าเสนอในรูปแบบเจดีย์จีนหรือ “ละ” ดังที่ปรากฏในพุทธสถานใน
เมืองต้าหลี่ (ภาพ 1) แต่เป็นรูปแบบเจดีย์ในบริเวณสิบสองปันนาทางใต้ของ
อาณาจักรน่านเจ้า จึงเป็นไปได้ว่าจิตรกรที่เขียนม้วนภาพน่านเจ้าต้นฉบับ
ได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลป์ที่แตกต่างจากพุทธศาสนamahayanaแบบราชสำนัก
หรือจากศูนย์กลางปกครองอื่น โดยรับอิทธิพลจากทั้งศิลปะอมราวดีของ
ชาวพุทธแถบลุ่มน้ำกฤษฎา - โคทาวรี และสิบสองปันนา

ข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งในเส้นเรื่องการขัดแย้งผลประโยชน์ของ
พญานาคแห่งหนองแส ในสำนวนไทย - ลาว ให้อาณัติเกี่ยวกับเนื้อช้าง
ซึ่งมีปริมาณมากแต่ขนสั้นเล็ก ในขณะที่เนื้อเม่นปริมาณน้อยแต่ขนสั้นใหญ่
แต่ในม้วนภาพน่านเจ้านำเสนอเป็นรูปบริวาร 2 ฝ่ายคือปลาเหรีญกษัตริย์

กับหอยสังข์ บทความของนักวิชาการจีน Yunnan Valley Lost Book Banknotes (Wang, 1979) ตั้งข้อสังเกตว่าหอยสังข์ซึ่งไม่ใช่สัตว์ประจำถิ่นในทะเลสาบเอ๋อร์ไห่ ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ถึงหอยฝาเดียวประเภทหอยเบี้ย (cowry) ซึ่งปรากฏในแหล่งโบราณคดีจำนวนมากในบริเวณทะเลสาบเอ๋อร์ไห่จนถึงทะเลสาบเตียนฉือ ถึงขนาดที่มีภาชนะสำริดที่สร้างขึ้นเป็นพิเศษสำหรับบรรจุเรียกว่า cowry - containers ในวัฒนธรรมเตียนในยูนนาน ก่อนการเข้ามาของกลุ่มชนชั้นปกครองจากดินแดนภาคกลางในช่วงราชวงศ์ฮั่น

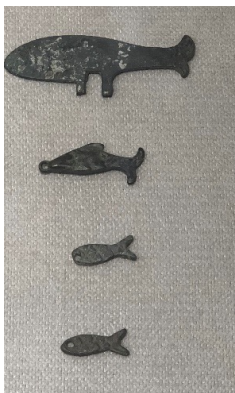
ภาพ 12

เบี้ยจากแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ บริเวณทะเลสาบเอ๋อร์ไห่บันทึกภาพจากพิพิธภัณฑ์เมืองต้าหลี่ มณฑลยูนนาน

ภาพ 13

เหรียญภาษาปมรูปปลา บันทึกภาพจากพิพิธภัณฑ์เมืองต้าหลี่ มณฑลยูนนาน

สังข์ เป็นสัญลักษณ์มงคลที่ปรากฏในศิลปะแบบอมราวตี เช่นเดียวกับ
รูปนาคในพระพุทธศาสนา สังข์ในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูปรากฏควบคู่ไปกับ
นาคและสัมพันธ์กับพระวิษณุ หลักฐานทางโบราณคดียุคทวารวดีปรากฏรูปสังข์
ในงานศิลปกรรมจำนวนมาก และที่สำคัญคือปรากฏในเหรียญกษาปณ์โลหะ มี
ทั้งชนิดโลหะเงิน สำริด และตะกั่ว ตัวอย่างเช่นโบราณวัตถุเหรียญตะกั่วที่พบ
ในแหล่งโบราณคดีบ้านไร่ประชาสรรค์ซึ่งผู้เขียนเคยทำวิจัยวิเคราะห์เปรียบเทียบ
พบว่าในประเทศอินเดียมีการใช้เหรียญกษาปณ์ที่ทำจากตะกั่ว เช่น เหรียญ
รูปครุฑ ด้านหลังมีจารึกอักษรพราหมี “Sri Skandaguptasya” ซึ่งระบุรัชสมัย
ในระยะเวลาปกครองปี ค.ศ. 455 - 467 หรือช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 11 ส่วน
สัญลักษณ์รูปสังข์ อาจเทียบเคียงได้กับเหรียญสำริดที่พบบริเวณเมืองพารานสี
ในสมัยกานาฏกะ (Karnataka) เนื่องจากสังข์ (conche) และจักร (chakras)
เป็นสัญลักษณ์ในราชวงศ์ Kadamba ซึ่งเป็นสาขาที่แยกย่อยมาจากราชวงศ์
สาตวาหนะ (Satavahanas) บางเหรียญมีจารึกอักษร พราหมีว่า sri dosharashi
ซึ่งถูกใช้โดยกษัตริย์ กฤษณวर्मน์ที่2 (Krishnavarma II - ค.ศ. 516-540) คือ
ราวพุทธศตวรรษที่ 11 เช่นกัน ทั้งนี้ ราชวงศ์สาตวาหนะ คือช่วงปลายของ
ศูนย์กลางความเจริญกลุ่มอมราวตี ความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์รูปสังข์
และนาคเกี่ยวข้องกับพระวิษณุผู้บรรทมเหนือพญานาค และสื่อความหมายถึง
พระผู้สัจจทางน้ำ (นารา + ยนตร์ = นารายณ์) ผู้เป็นใหญ่และปกป้องคุ้มครอง
เหนือมหาสมุทร นิยมในกลุ่มพ่อค้าที่ต้องเดินทางทางน้ำ รวมไปถึงศาสนสถาน
ในไวกชนพินาย ที่ปักษีแหล่งน้ำสำคัญ

ภาพ 14

เหรียญกษาปณ์รูปสังข์ อีกด้านรูปจักร ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2 ซม.
พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านไร่ประชาสรรค์

หากตีความภาพทะเลสาบเออร์ไห่ ในเส้นเรื่องเกี่ยวกับความขัดแย้งในการใช้สื่อกลางแลกเปลี่ยน ฝ่ายหนึ่งใช้ปลาทองเทิน “เหรียญกษาปณ์” กับฝ่ายที่ใช้เปลือกหอย ชี้นำให้เข้าใจความต่างของวัฒนธรรมระหว่างชนสองกลุ่มนี้ เนื่องจากการใช้หอยเบี้ย หินมีค่าและลูกปัด เป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยน พัฒนารุ่งมาจากการแลกเปลี่ยนกันในแบบบรรพกาล (barter system) กำหนดมูลค่าอัตราแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างสองฝ่ายในท้องถิ่น แต่สำหรับระบบเหรียญกษาปณ์ จำเป็นต้องมีอำนาจจากผู้ปกครองกำหนดมาตรฐาน ปลาทองเทินเหรียญกษาปณ์ จึงไม่เพียงเป็นรูปของสัตว์บริวาร แต่สะท้อนการยอมรับระบบเศรษฐกิจของรัฐที่อิงอำนาจจากกลุ่มผู้ปกครองอื่น ในที่สุดกลุ่มวัฒนธรรมหอยเบี้ยเช่นวัฒนธรรมเตียน ก็ถูกกลืนหายไปท่ามกลางวัฒนธรรมอื่น กลายเป็นชนกลุ่มน้อยในมณฑลยูนนาน หลักฐานโบราณคดีประเภท หอยเบี้ยและลูกปัดต่าง ๆ โดยเฉพาะประเภทลูกปัดลมสินค้า (trade wind bead) ที่พบจำนวนมากเมื่อเทียบกับเหรียญกษาปณ์ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ยุคสำริด และทวารวดี บ่งชี้ว่ากลุ่ม ไท-ลาว ที่กระจายตัวอยู่บริเวณลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำสาขายังคงนิยมลักษณะเศรษฐกิจแบบอิสระที่ไม่ผูกมัดมาตรฐานจากรัฐบาลกลางหรือประเทศเจ้าอาณานิคม พื้นที่ที่ยินยอมระบบเศรษฐกิจแบบบรรพกาลเรียบง่าย กอปรกับศิลปะในการหลีกเลี่ยงการถูกปกครอง เป็นแกนสำคัญเชิงภูมิรัฐศาสตร์ที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ไท แยกศูนย์กลางชุมชนออกจากกลุ่มที่อยู่ในบริเวณประเทศจีนตอนใต้ เป็นกลุ่มอิสระชนที่ถูกนิยามในชื่อว่า Zomia (Scott, 2009)

สรุปผลการทบทวนและการสืบค้น หลักฐานพยานทางวัฒนธรรมได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาค ไม่ได้มีต้นกำเนิดในทะเลสาบหนองแสบริเวณมณฑลยูนนาน ตามตำนานและความเชื่อของไทย-ลาว หลักฐานโดยเปรียบเทียบรูปแบบพญานาคในม้วนภาพดำหลิและรูปเคารพเทพเจ้าทะเลสาบเออร์ไห่กับรูปแบบประติมากรรมนูนต่ำสมัยอมราวดี ชี้ให้เห็นว่า รูปลักษณ์ของพญานาค เป็นผลลัพธ์ของการแลกเปลี่ยนกลืนกลาย ระหว่างอารยธรรมอินเดียกับกลุ่มวัฒนธรรมจินตอนใต้ โดยพิจารณาลำดับความอายุตามหลักฐานทางโบราณคดี เห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องพญานาคเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านพ่อค้าและนักบวชชาวพุทธจากแถบลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวรี ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 7 – 9 โดยระยะแรกปรากฏในสมัยทวารวดี บริเวณเมืองท่าที่เข้าถึงจากเรือสินค้าทั้งด้านอ่าวเบงกอล และอ่าวไทยได้แก่รูปนูนต่ำพระพุทธรูปนาคปรกอิทธิพลอมราวดีที่เมืองโบราณอุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี รวมทั้งหลักฐานเหรียญตะกั่วรูปสังข์ที่สันนิษฐานว่ามีอายุสมัยในราวพุทธศตวรรษที่ 11 ที่แหล่งโบราณคดีบ้านไร่ประชาสรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ทำให้ทัศนธาตุเกี่ยวกับนาคและสังข์ที่ปรากฏในวัฒนธรรมทวารวดีในประเทศไทย เก่าแก่กว่าพญานาคที่ปรากฏในม้วนภาพน่านเจ้า กว่า 500-700 ปี ขณะที่ระยะต่อมา ดินแดนภายในบริเวณปลาย

แม่น้ำโขง ที่เข้าถึงจากทางทะเลได้ยาก ปรากฏครุฑยุดนาคในศิลปกรรมทับหลัง สมโบโรไพรกุก โดย Phillips Stiern เปรียบเทียบรูปแบบกับรูปมกรคายพวง มาลัยหนัถ้ำเอลโรราที่ 15 อายุสมัยราวพุทธศตวรรษที่ 12 ดังนั้น นาคแบบ อินเดียนจึงปรากฏในศาสนสถานแบบฮินดูในเขมรก่อนม้วนภาพน่านเจ้าราว 300 ปี

ความเชื่อเรื่องนาคได้แพร่เข้าสู่ดินแดนชั้นในที่ห่างทะเลจนถึงบริเวณ ทะเลสาบเออีร์ไห่ในมณฑลยูนนานผ่านทางพม่าและสิบสองปันนาในราวก่อน ราชวงศ์ถัง-ซ่ง ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 และกลืนกลายเข้ากับเทพมังกรในวัฒนธรรม อัน จนปัจจุบันมีรูปแบบเป็นเทพน้ำประจำถิ่น แต่สำหรับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาหนึ่งพันปีที่ผ่านมา ความเชื่อเรื่อง พญานาคในลุ่มน้ำโขงยังคงเล่าขานในสถานะสื่อกลางระหว่างเมืองบาดาลใต้ดิน ได้นำ กับโลกมนุษย์ พญานาคถูกนำเสนอในรูปแบบทัศนธาตุด้านศิลปกรรมเช่น เป็นบัลลังก์ระหว่างพระพุทธเจ้ากับแม่ธรณี เป็นสะพานสายรุ้งเชื่อมโลกมนุษย์ กับวิมานในสถาปัตยกรรมแบบขอม เป็นบันไดเชื่อมโลกมนุษย์กับโบสถ์วิหาร ในพุทธศาสนา นาคจึงมีคุณลักษณะที่สำคัญในการประนีประนอมหลอมรวม ศาสนาผีท้องถิ่น (animism) ศาสนาพุทธ และศาสนาฮินดู ด้วยกระบวนการ ปรับปรนเชิงวัฒนธรรม (localization of cultural elements) เป็นงาน สร้างสรรค์อัตลักษณ์ท้องถิ่นของไทย ลาว เวียดนาม และเขมร โดยนำเสนอสัตว์ ศักดิ์สิทธิ์ทั้งเทพในศาสนาผีท้องถิ่นให้เป็นอมมนุษย์ผู้สนับสนุนคำจูนพระพุทธ ศาสนา เป็นเผ่าพันธุ์ผู้มีฤทธิ์อำนาจและบทบาทในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และ ในยุคปัจจุบัน ได้ถูกประยุกต์ใช้ในงานสร้างสรรค์ทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรม และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมในภูมิภาค mainland ของเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ดังปรากฏในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2537). *อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม*. เรือนแก้ว.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2561). *ด้า แถน กำเนิดรัฐไท สวรรครากต้นตอ คนไท ชุมชนไท-ลาว และความเป็นไท/ไต/ไทย/สยาม*. ชนนิยม.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2554). *แม่น้ำโขง: ตำนานปรัมปราและความสัมพันธ์กับชนชาติไท*. [รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์]. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- บุญศรี ประภาศิริ. (2478). *วิเคราะห์เรื่องเมืองไทเดิม*. [พิมพ์ในงานปลงศพ นายหลี่ เสฐียรโกเศศ]. ท่าพระจันทร์.
- ผาสุข อินทราวุธ. (2542). *ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี*. อักษรสมัย.
- ผาสุข อินทราวุธ. (2543). *พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน*. อักษรสมัย.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2539). *รายงานวิจัยเรื่องตำนานสร้างโลกของคนไท*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี (2563). ตำนานอุรังคธาตุ: นาคอยู่ในสุวรรณภูมิ ไม่มีนาครที่พระธาตุพนม. *วารสารปณิธาน*, 16(2) (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563), 149.
- Colin Mackerras. (1988). Aspects of Bai Culture: Change and Continuity in a Yunnan Nationality. *Modern China*, 14(1), 51-84.
- James C. Scott. (2009). *The Art of Not Being Governed An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. Yale University Press.
- Robert Knox. (1992). *Amaravati Buddhist Sculpture from the Great Stupa*. British Museum Press.
- Wang, S.W. (1979). *Yunnan Valley Lost Book Banknotes*. Yunnan People's Publishing House.
- Wen, Y.C. (2001). An Examination and Explanation of the Literal Volume of The Illustrated History of Nan Zhao. *Studies in World Religions*, 1(2).
- Yang Yuexiong. (2020). The Historical Evolution of the Water God of the Bai People and Its Significance. *Journal of Ethnology*, 11(2), 110 – 117. DOI : 10.3969/j.issn. 1674 – 9391. 2020. 02. 015.
- Zhang Shengwen (n.d.). *宋時大理國描工張勝溫畫梵像卷張勝溫*. from <https://digitalarchive.npm.gov.tw/Painting/Content?pid=14458&Dept=P>